

ВІДГУК

офіційного опонента

**доктора філософських наук Філоненка Олександра Семеновича
на дисертаційне дослідження Завідняка Богдана Теодоровича «Феномен
релігійної філософії: критичний аналіз», подане на здобуття наукового
ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я і
за спеціальність 09.00.11 – релігієзнавство**

Представлене дисертаційне дослідження написане з особливої перспективи неотомістичної традиції, яка характеризується особливим використанням термінології, у якій «релігійна філософія» означає скоріше те, що у загальному філософському дискурсі називається «філософською теологією». Якщо прийняти це до уваги, то стає очевидною гостра актуальність дослідження для сучасного богослов'я, релігієзнавства, філософії, історії богослов'я та історії філософії. Адже філософська теологія є предметом систематичного розгляду вже в одній з книг «Метафізики» Аристотеля, зустрічається у назвах трактатів неоплатоніків. Розвивалася філософська теологія у середньовіччя. Наприклад, в «Сумі проти язичників» Тома Аквінат аналізує що можна говорити про Бога на основі даних розуму, а вже у «Сумі теології» описує, що можна говорити на основі ще й Одкровення. Ці дві теології – філософська та одкровення мають дещо різну методологію, а не лише різні власні джерела теологічних знань. Разом із тим ці дві теології завжди мали між собою певну єдність, оскільки рідко коли філософська теологія розглядалася повністю позбавленою елементів інтуїтивізму, що можна розглядати як свого роду маленьке чудесне одкровення. Це постійно підкреслювали неоплатоніки, які доводили єдність тих методологій, які відносять до філософської теології та теології одкровення. Звичайно, для християн завжди є різниця між філософською теологією та теологією одкровення, і обговорення проблеми розмежування, рухливого кордону між цими двома дискурсами, взаємопереходів думки між цими двома способами мислити – все це надзвичайно важливо. Дисертація показує нам авторське бачення цієї тематики, всіх цих

проблем. І це авторське бачення зумовлене не лише неотомістичною традицією, а й власним світоглядом автора. Будучи неотомістом, у душі він неоавгустіанець та неоплатонік. Апологія містичного досвіду як джерела для філософської теології, зроблена на сторінках представленої праці є однією з найсильніших таких апологій в історії світової думки. Відповідно, мислення Богдана Завідняка належить до такого феномену в історії томізму як «спекулятивний неотомізм». Цей різновид неотомізму багато у чому суголосний із теологією Г.У.фон Бальтазара, з феноменологією. Його найбільш видатними представниками можна назвати Фердинанда Ульріха, Корнеліо Фабро. Цей спекулятивний томізм дуже близький до стилю мислення, який сьогодні пропонує Олег Давидов. Разом із тим, сам стиль викладу в дисертації залежить від шкільного томізму, і це робить її більш схоластичною за формою, ніж вона є схоластичною за суттю. Звичайно, що спекулятивний томізм займається великою кількістю тем, а Богдан Завідняк концентрується на теорії Бога у філософському мисленні, на доказах буття Бога, на вченні про його властивості та про імена Бога, які можуть ці властивості виражати. Мова йде про імена, оскільки концепти, які слугують для виразу властивостей Бога, часто не мають строгих однозначних визначень. В цілому концентрація на теорії Бога та теорії богопізнання є виправданою, оскільки це дозволяє уникати розгляду всіх інших проблем, які теж відносяться до філософської теології або релігійної філософії. Але одна проблема з області антропологічної та гносеологічної все ж постійно турбує автора. Це проблема статусу досвіду богопізнання. Дійсно, у сучасній теології та філософії якщо говорити про Бога, то не можна уникнути питання про статус досвіду богопізнання, його різновидності, його суб'єктивний та інтерсуб'єктивний характер, його значення для богословських і філософських теорій. Звичайно, досвід богопізнання є шляхом до істини та критерієм істини у православній теології. Хоча існують навіть у цій конфесійній традиції противники надання досвіду богопізнання виключного значення, серед яких є відомі теологи, такі як о.Думитру Станілоає. Серед тих, хто вважав досвід богопізнання критично

важливим для існування філософської теології та релігійної філософії особливо слід виділяти отця Павла Флоренського, отці Сергія Булгакова, Володимира Лоського. Ці стовпи православної богословської лумки заклали ту повагу до релігійного досвіду, яка пронизує творчість отця Олександра Шмемана та митрополита Антонія Сурозького. Звичайно, що для нас абсолютна цінність досвіду богопізнання у теології та релігійній філософії є самоочевидною: без такого досвіду сучасна теологія і релігійна філософія неможлива. Але для католицької традиції самоцінність релігійного досвіду для теології та філософії не очевидна. Значна кількість католицьких теологів та філософів розглядають свої дисципліни як науки, судження у яких мають статус наукових тільки завдяки повній об'єктивності та універсальності, і чистоті від суб'єктивного досвіду. Звичайно, існують католицькі теологи, наприклад, таких як Луїжді Джусані, що все християнство та теологію бачив як вираз релігійного досвіду, безумовно суб'єктивного і інтерсуб'єктивного. Їх меншість, але вона стає все більш впливовою. І це явище закономірне, оскільки люди епохи пізнього модерну або епохи постмодерну довіряє виключно власному досвіду.

Представлена дисертація у всіх розділах являє собою багатогранне дослідження, інтегроване з енциклопедичними відомостями, які це дослідження підтверджують або прояснюють. В нашій традиції так писали богослови в середині XIX століття, зараз такий стиль вже в основному втрачено. Але великі достоїнства дисертації обертаються її недоліками, і у зв'язку з цим ми змушені зробити деякі зауваження та навести деякі запитання.

1. Загальним недоліком дисертації є поєднання власне дослідження із додатковими відомостями, які перевантажують текст. Нажаль, стиль мислення дисертанта такий, що для нього усі додаткові відомості теж мають значення для множини аргументів щодо основної лінії розвитку дослідження. Але, на наш погляд, в цілому дисертація виграла б при зменшенні додаткових ліній аргументації.

2. Нам здається, що потрібно чітко визнати недостатність неотомістичної метафізики та необхідність переходу до неоавгустіанства. Останнє визнає наявність у людини множини інтуїтивних здібностей. Дисертант постійно підкреслює важливість «містично-досвідної релігійної філософії», яка має завершувати філософію взагалі та релігійну філософію зокрема. Але просте визнання вслід за Августином тотального значення інтуїтивного знання могло б зробити беззмистовним постулат про необхідність саме «містично-досвідної релігійної філософії». Адже всяка релігійна філософія з необхідністю вже була б «містично-досвідною».

3. Сучасна філософська теологія та сучасна філософія існують, і вони дійсно використовують феноменологію як власну методологію. Але при цьому сьогоднішня філософська теологія (релігійна філософія), яка використовує метафізику, має певні аргументи проти деконструкцій метафізики або ж пояснює яким чином вона є відродженою після деструкції, якої вона зазначала у недалекому минулому. У Богдана Завідняка цей момент дещо приглушено, оскільки він намагається показати неперервність традиції та аналізує детально всі ті теоретичні проблеми, коли традиція була знята, зруйнована. Тому і особливості сьогоднішнього відродження не зафіксовані, фактично ми нібито продовжуємо існувати у стадії класичної феноменології, розвиваючи ідеї Шелера чи Штайн. Все це дуже католицький неотомістичний погляд, який має право на існування, але він повинен бути більше аргументованим та поясненим, оскільки існування традиції на маргінесах у католицьких семінаріях не означає її існування у філософському мейнстрімі.

4. Іноді при аналізі тексту дисертації складається враження, що автор ставить таких філософів як Антоніо Розміні на один щабель із класиками філософії – Кантом, Гегелем та іншими. Ми розуміємо, що католицької філософії це помітна фігура, навколо спадщини якої було багато дискусій та із цих дискусій народився неотомізм. Але все-таки для нас неочевидно, що він був так само геніальним як Кант та був фігурою першої величини, і ми хотіли б почути додаткові аргументи чому саме Розміні автор дисертації надав такого значення.

5. Нам видається, що дисертант з одного боку присвятив занадто багато уваги філософській теології грецької філософії докласичного і класичного періодів, а філософській теології неоплатоніків, яка стала основою для всієї наступної філософської теології – середньовічної, модерної та навіть постмодерної.

Висловлені зауваження не знижують позитивної оцінки отриманих у дисертації результатів, але надані нами для поглиблення дискусій з проблематики дослідження. В цілому поставлена мета у дисертації повністю досягнута. Дисертація має значний евристичний потенціал та представлені рефлексії можуть бути продовжені як самим дисертантом, так і його учнями. Робота відрізняється структурною чіткістю й обґрунтованістю положень, що виносяться на захист, і є завершеною самостійною роботою дисертанта. Знайомство зі змістом дисертації, монографії, публікаціями автора та авторефератом дають підставу для загального висновку про те, що робота **Завідняка Богдана Теодоровича «Феномен релігійної філософії: критичний аналіз»** є самостійним завершеним дослідженням актуальної наукової проблеми, містить наукові досягнення та відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (із відповідними змінами), а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я і за спеціальністю 09.00.11 - релігієзнавство.

Офіційний опонент,

доктор філософських наук, доцент,

**професор кафедри теорії культури і філософії науки
філософського факультету**

**Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна**

О. С. Філоненко

